

El llegat **indià**

Un passat en comú per descobrir

Generalitat de Catalunya
**Departament
de Cultura**

Diputació de Girona

Diputació
Barcelona

www.municipisindians.cat

El llegat india

Un passat en comú per descobrir

El que en l'imaginari col·lectiu pot semblar l'aventura trepidant d'uns valents emprenedors, va ser en el seu moment -en la majoria de casos- una realitat més dura i dramàtica del que ens puguem imaginar. **Entre finals del segle XVIII i començaments del XX, milers de catalans deixaren enrere casa, família i amics, per partir cap a les colònies d'ultra-mar, unes terres estranyes i hostils, un viatge sovint al desconegut.**

Les circumstàncies d'aquells homes són diverses, tot i que una bona part d'ells tenien una cosa en comú: marxar a la recerca d'una cosa tan legítima com és una vida millor. Ens sona, oi? L'aventura indiana és considerada avui, més enllà de mites, tòpics i misteris, com el que realment va ser: **un dels fenòmens migratoris més importants d'Europa en les tres últimes centúries.**

Aquesta història l'han escrita els que tornaren, malauradament ben pocs. Enriquits o no del tot, foren ben afortunats, perquè molts quedaren pel camí. Els indians -*americanos, cubanos o càncamos*, com foren anomenats en retornar a casa- **van deixar a Catalunya i als països on foren acollits un important llegat, tant material com intangible**, fruit moltes vegades d'un cert altruisme, però també, per què no, de la vanitat.

L'impacte d'aquests herois, aventurers, intrèpids -o com vulguin ser qualificats- encara avui és palpable. Moltes localitats catalanes -costaneres la majoria, però també de l'interior- posseeixen vincles amb algun d'ells; o bé van ser-ne el lloc de naixença o el racó on van decidir invertir, establir-se i acabar de passar la vida.

El llegat india, exposició itinerant organitzada per la Xarxa de Municipis Indians, pretén presentar d'una manera clara i succinta, a través de diversos camps temàtics, un dels episodis més fascinants de la nostra història moderna.

Tot i que encara resta molt per estudiar, els continguts d'aquesta mostra són possibles gràcies al treball dut a terme per nombrosos historiadors obsedits per donar a conèixer tota la llum, però també totes les ombres, d'aquests personatges tan emblemàtics, testimonis d'una època, tan controvertida avui, com fou la colonial. No ens toca a nosaltres de jutjar sinó d'entendre, de descobrir uns fets, una realitat molt més pròxima del que creiem.

...marxar a la recerca d'una cosa tan legítima com és una vida millor

La Xarxa de Municipis Indians

Què és la XdMI?

La Xarxa de Municipis Indians, creada el 2008, és una associació cultural sense ànim de lucre. Neix amb la finalitat de **recuperar, identificar, investigar i difondre el patrimoni material i immaterial** que aquests aventurers, empenedors o agosarats deixaren a Catalunya i arreu on s'establiren -ja enriquits- al llarg del segle XIX i començaments del XX.

La xarxa en marxa

Els onze municipis catalans que actualment formen part de la Xarxa de Municipis Indians (Arenys de Mar, Begur, Blanes, Calonge i Sant Antoni, el Districte de Sant Andreu de Barcelona, Lloret de Mar, Palafrugell, Sant Pere de Ribes, Sitges, Torredembarra i Tossa de Mar) així com el Consorci de Promoció Turística Costa del Maresme (Caldes d'Estrac, Canet de Mar, El Masnou, Mataró, Sant Pol de Mar, Tordera i Vilassar de Mar), col·laboren i cooperen permanentment per oferir al llarg de l'any tota una sèrie d'accions a nivell cultural, patrimonial i turístic: fires, itineraris, visites guiades o teatralitzades, audiovisuals, llibres pedagògics, conferències i exposicions com la que ens reuneix aquí.

Estudi i recerca

Esperem continuar organitzant el **Fòrum Internacional de Municipis Indians**, un espai de trobada en el qual exposar, donar a conèixer i debatre, entre les diferents organitzacions i disciplines que treballen aquesta temàtica -d'historiadors a gastrònoms, passant per urbanistes o filòsofs-, el que va ser aquest episodi tan fascinant del nostre passat i el seu testimoni en la societat actual.

Un passat en comú per descobrir

A casa nostra, una cinquantena de localitats comparteixen amb països de l'altra banda de l'Atlàntic una història i cultura en comú, escenari de les aventures, però també desventures, d'aquests homes. Tot i la certa anomenada d'aquest fenomen migratori, el fet indià i el llegat patrimonial que se'n deriva són encara uns grans desconeguts.

Què cal per a pertànyer a aquesta Xarxa?

S'han de complir els requisits següents: **una justificació històrica, presència visible d'elements testimonials, la capacitat d'organització i la voluntat de fer del patrimoni i la història un reclam cultural i turístic més.**

Objectius a curt termini

Un dels objectius perseguits és que la Xarxa de Municipis Indians esdevingui **Itinerari Cultural del Consell d'Europa**, certificació que permetria ampliar el nostre radi d'acció a altres poblacions de l'Estat espanyol, Portugal, França i Itàlia.

Arenys de Mar
Begur
Blanes
Calonge-Sant Antoni
Districte Sant Andreu
Lloret de Mar
Palafrugell
Sant Pere de Ribes
Sitges
Torredembarra
Tossa de Mar
Consorci PT Costa del Maresme

Itinerari Cultural del Consell d'Europa

Qui eren els indians?

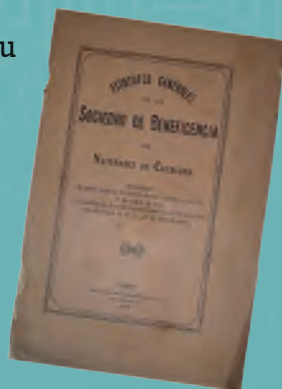
Un viatge d'anada...

Per indians, o *americanos* com van ser coneguts popularment a l'època, entenem tots aquells homes -de dones en marxaren ben poques- que, entre finals del segle XVIII i començaments del XX emigraren cap a les colònies d'ultramar -de les Antilles a les Filipines- amb la idea de fer fortuna i millorar la seva situació econòmica i social.

I de tornada...

Per a obtenir la qualificació d'*americano calia que l'interessat, més o menys enriquit o no, tornés a casa*. Els qui ho feren amb les butxaques plenes -molt pocs- exterioritzaren com pogueren el seu nou estatus social, superior al que els corresponia per naixement. Molts passaren els últims anys de vida retirats en còmodes residències -vivint de renda-; d'altres, a més, esdevingueren personatges influents en tots els àmbits, i promoveren tota mena d'accions benèfiques.

Un prototip

Encara que joves benestants també embarcaren a fer les Amèriques, la majoria d'aquests aventurers solien ser de casa modesta. El prototip de l'emigrant català de mitjan segle XIX era un **home solter -adolescent o jove, entre 14 i 18 anys-** amb només un equipatge: empena i capacitat de treball. Els més humils marxaren a la recerca d'unes oportunitats que el país no els donava.

L'altra cara de la moneda

Molts dels qui marxaren a fer fortuna no van triomfar mai: o no trobaren l'anhelat *El Dorado*, o van emmalaltir i morir abans d'hora. N'hi ha que preferiren no tornar a casa per així no haver de reconèixer el seu fracàs. Als qui, contràriament, tingueren el valor de fer-ho, se'ls deia que «havien perdut la maleta a l'estret».

A la platja de Sa Caleta de Lloret de Mar, des del 1978, aquesta altra cara de la moneda, la història que mai no s'explica, hi té un monument.

Un mite amb trampa

La carrera d'Amèrica o l'aventura americana era un mite. Corria la veu que amb un mínim d'esforç i temps s'aconseguia fama i fortuna. La veritat, però, era una altra. **El viatge en si era tota una odissea:** durant dos mesos es corria el risc de temporals, de naufragis, d'atacs corsaris, de malalties i de la mort.

Arribats a terra, la riquesa -quan s'obtenia- podia ser el resultat de la sort, però gairebé sempre de molts anys de treball -entre deu i vint-, d'estalvis i de privacions. El fet d'haver-se d'adaptar a una terra estranya i l'enyor dels éssers estimats, a banda dels inevitables contratemps -enganys, negocis fallits o manca de recursos-, acabaven d'empitjorar-ho tot.

empenta i capacitat de treball

Causas, motius... i circumstàncies

El comerç va ser la clau

Mariners i patrons catalans ja comerciaven amb Amèrica-des del Perú fins a les Antilles- molts anys abans del famós edicte de Lliure Comerç de Carles III del 1778. El nou edicte permetia que d'uns quants ports peninsulars -abans vetats- sortissin vaixells directament cap a les colònies d'ultramar, sense haver-se d'aturar a Cadis, i fou la guspira que, juntament amb el bon moment de la indústria naval catalana, engegà l'allau migratòria de jovent del país.

Una geografia per triar

El Carib, amb les Grans Antilles, fou la principal destinació dels catalans emprenedors.

A les ciutats portuàries de Cuba -l'Havana, Cienfuegos, Matanzas, Santiago de Cuba...- o les de Puerto Rico -San Juan de Puerto Rico, Ponce, Mayagüez, Aguadilla...-, les seguien Veracruz i Maracaibo, a Veneçuela, Montevideo a l'Uruguai, i Buenos Aires a l'Argentina, a banda d'enclavaments mexicans, brasilers i, fins i tot, estatunidencs. Al continent asiàtic, en menor mesura, les Filipines.

Amb la seva pròpia lletra

La correspondència conservada ens serveix per a refer i reviure l'aventura indiana. Més enllà de la informació econòmica, social i política, esdevé un testimoni directe del sentir dels protagonistes i dels seus éssers estimats: com eren les llargues jornades de treball, les dificultats i preocupacions quotidianes, els èxits i els fracassos, i, és clar, l'enyor de la terra d'origen i d'una família llunyana.

Amb els vents en contra

Les guerres d'independència d'algunes colònies entre 1804 i 1828 no significaren cap fre per als emigrants catalans, tot i que es visqueren situacions ben complicades. Així mateix, la desfeta del 1898 -amb la pèrdua de Cuba, Puerto Rico i les Filipines- no va posar fi al flux migratori, que va continuar fins als anys 30 del segle XX. D'altra banda, al que es pot considerar la fi de l'expansió colonial se li ha de sumar la desfeta de la marina velera -de tanta tradició a Catalunya- a causa de la imposició dels vaixells de vapor i carcassa metàl·lica, impossibles de construir a les nostres platges.

Fugir del servei militar

Un altre dels motius pels quals emigraren molts joves va ser **fugir del servei militar obligatori que comportava perdre entre sis i vuit anys de la seva joventut.** O presentaven al·legacions que els n'eximissin o prenen l'opció d'embarcar cap a les colònies.

Ambició i necessitat

En aquesta història trobem dos tipus d'emigrants: uns amb una certa posició social, amb ganes de noves experiències o de consolidar els negocis familiars, i d'altres que fugien de les dificultats econòmiques, tant a les zones costaneres -amb la vinya afectada per la fil·loxera i les activitats pesqueres o artesanes en crisi-, com a les zones rurals, on viure del camp era ben dur.

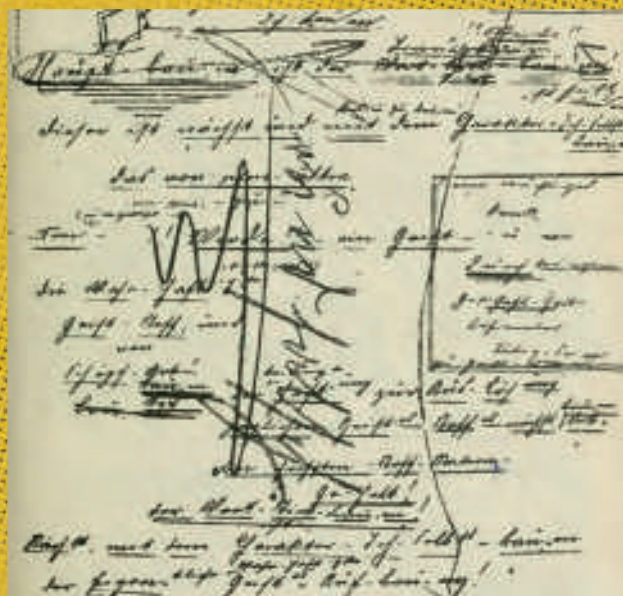
O s'aprenia un ofici a la fàbrica -amb molta precarietat i sous baixos- o es marxava a provar fortuna més enllà de l'Atlàntic.

Les situacions complicades no significaren cap fre

De camí a una nova vida

Els papers en regla

Tot i que les autoritats miraven de controlar la gent que marxava i tornava, l'emigració clandestina cap a Amèrica devia ser força alta. I és que per a poder emprendre la travessia **calia una autorització, permís o consentiment familiar**: de pares o d'algun familiar pròxim per als menors d'edat, o de la dona en cas d'estar casat. A més, s'exigia al futur emigrant no estar subjecte al servei militar i no tenir antecedents delictius.

cinc anys de privacions i una fortuna

Migració en cadena

Alguns -els més desposseïts, a tocar de la misèria- marxaven cridats per les bones expectatives econòmiques que oferien les colònies. Molts, però, ho feien amb una carta de recomanació, cridats per familiars o coneguts ja establerts, que els havien precedit en aquella aventura: sabien on anaven i amb qui. Ja a destí, començaven a treballar ben aviat, gairebé sempre en els negocis -comerços o indústries- dels qui els havien cridat. **Els vincles familiars i amicals, amb la confiança que comportaven, van ser la clau per a l'èxit de tota una xarxa comercial i econòmica.**

Amb el temps, després d'un aprenentatge, els nouvinguts acabarien heretant el negoci i en ocasions ampliant-lo.

Cinc anys de privacions

Tot i que la fortuna hi tenia un paper destacat, la intel·ligència, l'ambició i l'esforç eren clau per al triomf. Si, a més, anaven acompanyats d'una certa austeritat i capacitat de sacrifici, molt millor. De mica en mica, s'anaven amassant petites quantitats que, ben invertides, podien arribar a crear emporis. Heus ací el lema de molts catalans que pretenien acumular capital: **cinc anys de privacions i una fortuna.** En nombrosos dietaris de viatges d'estrangers per les Antilles, els catalans apareixen descrits com a «gent sòbria i industriosa», una «raça estalviadora, treballadora i emprenedora».

Solidaritat transatlàntica

Entre els qui s'establien a les colònies hi havia sovint una gran competència, però, quan s'esqueia, també molta solidaritat. El maig del 1840 es va fundar a l'Havana la *Sociedad Benéfica de Naturales de Cataluña*, promoguda per *americanos* enriquits. Coneguda també com el «Casal Català de l'Havana» o «Centre Català de l'Havana», **passa per ser una de les associacions de socors mutu més antigues del món.** Els seus objectius eren ajudar als qui no havien tingut èxit, als desocupats, als necessitats de diners i, fins i tot, als qui desitjaven tornar a casa però no es podien pagar el passatge.

Al camp i a la ciutat, oficis indians

«El catalán de la esquina»

El comerç -en totes les seves expressions i categories- va ser el comú denominador dels nostres *americanos*. A les Antilles espanyoles, **molts treballaren i acabaren essent propietaris de petites botigues de comestibles, d'estris d'ús quotidià, de bodegues i altres mercaderies**, en les quals solien vendre's els productes arribats de la metròpolis: vi, fruita seca, productes manufacturats.... Llargues i dures jornades de treball podien acabar donant bons resultats.

Un negoci ben dolç

Els recursos naturals de les colònies eren molts i abundants. Alguns catalans preferiren centrar-se en el sector agrícola, on -amb el capital neces- sari o amb algun suport financer extern- arribaren a crear autèntiques multinacionals. La canya de sucre, cultivada en les extenses plantacions conegudes com a *ingenios*, va ser un dels principals productes d'exportació cubans, amb nombroses aplicacions: aiguardents, melasses... **A les destil·leries d'un sitgetà, aquest cultiu acabaria esdevenint un dels roms, encara avui, més coneguts del món: parlem de Facund Bacardí (1813-1886).**

Havans nostrats

Les *vegas*, les plantacions de tabac, foren la base d'altres grans empreses catalanes, reconegudes arreu pels seus excel·lents cigars. A banda de *La Escepción*, de l'arbocenc Joan Gener Batet, o *La Picota*, de Manuel Pasqual, entre moltes altres, cal destacar la indústria tabaquera creada per l'arenycenc Jaume Partagàs (1816-1864), de dimensió i prestigi mundial. En aquest camp, Antonio López també hi diria la seva, creant a l'arxipèlag asiàtic el 1881 la *Compañía General de Tabacos de Filipinas*.

Versatilitat

Els nostres herois s'introduïren en qualsevol tipus de negocis que pogués resultar beneficiós. El mític Josep Xifré i Casas (1777-1856) va destacar, entre altres negocis, en el camp de l'adoberia, heretada del seu oncle; Artur Mundet (1879-1965), de Sant Antoni de Calonge, centrat primer en el suro, acabà creant a Mèxic un refresc encara avui amb èxit, el Sidral Mundet, i en el sector de la llana, a l'Uruguai, triomfà la família begurenca dels Puig, exportant especialment als Estats Units i Alemanya. Als catalans poques àrees se'ls resistiren.

Els negrers

L'explotació dels esclaus portats de l'Àfrica -mà d'obra gratuïta- van ser la base de molta d'aquesta economia colonial i bona part dels nostres *americanos* en van ser propietaris en major o menor quantitat. Cal dir que el seu tràfic, il·legal a partir del 1820, fou un altre dels lucratiu negocis en els quals alguns catalans, com tants altres europeus, també es veieren immersos.

Fem un cafè?

Guatemala va arribar a ser un dels principals exportadors de cafè, producte amb el qual Josep Guardiola (1831-1901), fill de l'Aleixar, va fer una gran fortuna. Aquest indià, però, triomfà també gràcies a la invenció i patent d'una màquina que permetia assecar ràpidament els grans d'aquest arbust, i d'una manera uniforme, sense esquerdes. Produïdes a Nova York, van ser venudes a tot el món.

Cafè, tabac, rom i tota classe de manufacturats

Retorn a casa

El retorn, l'objectiu final

L'objectiu de tots aquests emprenedors era **tornar a la mare pàtria**, tot i que molts -casats a la colònia i amb descendència- decidiren establir allà la seva residència final. Es calcula que només la meitat dels embarcats tornaren a Catalunya. Una vegada a casa, rebuts triomfalment -de vegades al so d'una orquestra-, serien reconeguts oficialment com el que eren. Depenent dels diners fets, alguns adquirien títols nobiliaris, altres fundaven cercles socials, i molts estampaven les seves inicials allà on podien. La qüestió era fer-se veure.

Un català de Cantàbria

L'india Antonio López i López (1817-1883) -primer marquès de Comillas- va fer de Barcelona la seu de les seves tres grans empreses -la *Compañía Transatlántica Española*, el *Banco Hispano Colonial* i la *Compañía General de Tabacos de Filipinas*-, a banda de l'escenari de moltes de les seves inversions en urbanisme i infraestructures.

Barcelona, punt de trobada

Tot i mantenir els vincles amb les localitats d'origen, en tornar, molts *americanos* -catalans però també asturians, madrilenys i bascos, entre d'altres- preferiren establir-se a Barcelona, especialment els més rics i poament **d'Espanya a finals del segle XIX**.

La urbanització i construcció de l'Eixample, la potent indústria tèxtil o l'incipient ferrocarril eren oportunitats que no es podien deixar escapar.

Enyoraven la manera de viure

La diferència és un grau

Una manera que tenien els *americanos* de distingir-se de l'entorn, era **adoptar el castellà d'Amèrica o mantenir un català farcit d'americanismes**. Com ens deixen veure algunes fotografies, també podien barrejar a la seva indumentària europea alguns elements distintius de les Antilles, com els barrets *jipijapa* o pantalons o levites de lli o cotó blanc. Petites extravagàncies que marcaven una identitat pròpia, un passat.

El beguinec Francesc Mascort Marqués amb la seva jove muller i cosina Maria Marqués Herrera. Foto cedida per la seva descendent Dolors Mascort.

Matrimonis de conveniència

Molts *americanos* tornaven relativament grans, alguns a una edat força avançada. En cas de no haver-se casat amb alguna criolla -descendent d'europeus nascuda a la colònia- o per poders amb alguna catalana, contreien matrimoni a la localitat de retorn.

Se solien casar amb noies més joves i de la mateixa família -nebodes, cosines o filles d'altres americanos-, evitant la dispersió del capital. Moltes quedaven vídues ben aviat.

Retrat de Joan Rocas Romaguera de l'any 1866. Foto Fernández (Havana). Arxiu Municipal de Palafrugell. Fons Fina-Rocas.

Nostàlgia d'un temps passat

Les tertúlies dels cafès barcelonins o algunes fonts de Montjuïc foren el lloc de trobada de molts *americanos* retornats, enyorats dels temps viscuts a l'altre costat de l'Atlàntic. Enyoraven la manera de viure, els menjars, les begudes i les postres exòtiques, el clima i, per què no, una vida un pèl més lliure, cosmopolita i dissoluta.

El llegat més visible

L'empremta indiana

El llegat indià més popular i conegut han estat sempre les residències on van establir-se després de la seva tornada a Catalunya.

En tenim una gran varietat -cases entre mitgeres, vil·les, masies, torres o palaquets-, algunes comprades ja construïdes i d'altres manades fer de nova planta, de vegades a arquitectes de renom. Porxos, arcades i gelosies, elements que recorden certs ambients colonials, les fan sovint identificables.

Casa museu Can Font (Lloret de Mar)

Tot un ventall de possibilitats

De les més pròximes al mar, com les de Tossa, a d'altres més allunyades, com la Torre Malagrida, a Olot, palaquet afrancesat envoltat de jardins, aquestes residències presenten tipologies diferents: des de les aparentment més senzilles -dins una estètica que podríem definir com a autòctona-, com les de Begur, Lloret o Blanes, cases burgeses de façanes austeres -tot i que per dins puguin presentar espais ben opulents, minuciosament decorats-, a d'altres de gustos més refinats, en els diferents estils arquitectònics en voga -l'eclecticisme i l'historicisme-, com algunes del Maresme, passant per les més luxoses i pretensioses, com les que trobem pel Garraf.

Edificis reciclats

De cases ja construïdes i posteriorment rehabilitades també n'hi ha força exemples. Dos dels més monumentals, del segle XVIII, són a la rambla de Barcelona: el palau March, comprat per l'indià Tomàs Ribalta, amb un jardí immens, i el Palau Moja, adquirit per Antoni López, on mossèn Cinto Verdaguer exercí de capellà. Terra endins cal destacar el monestir de Sant Benet de Bages, conjunt medieval reconvertit en residència per la família del pintor Ramon Casas, d'origen indià.

El record del paradís

Els jardins d'aquestes cases esdevenen de vegades una manera d'evocar els ambients viscuts a ultramar. **En alguns es plantaren espècies provinents d'altres continents -buguenvílies, bambú, magnòlies, palmeres i fruiters tropicals-, testimoni d'una vida exòtica perduda.**

En els més espectaculars, s'hi poden trobar llacs artificials, fonts de rocalla, brolladors, grutes i gàbies per a animals exòtics.

El Parc Samà de Cambrils n'és el millor exemple.

Modernitzar el país

Ferms defensors del progrés i del futur del país, alguns *americanos* invertiren grans quantitats de diners en indústria, desenvolupament urbanístic i infraestructures. De Joan Güell (1800-1872), originari de Torredembarra i patriarca d'una gran nissaga d'industrials i mecenes, ens resta el Vapor Vell de Sants, testimoni d'una indústria tèxtil moderna i del tot mecanitzada que anava a més; en el camp urbanístic cal destacar intervencions com l'efectuada per Josep Xifré entre el Pla de Palau i la Barceloneta -els Porxos d'en Xifré-, i pel que fa a infraestructures, el millor exemple és la primera línia de ferrocarril de la península, inaugurada el 1848 entre la Ciutat Comtal i Mataró, gràcies a l'indià mataroní Miquel Biada (1789-1848).

Ferms defensors del progrés i del futur del país

Un estil per a ostentar

Un estil ideal

El Modernisme s'inspira directament en la natura, tot creant, amb nous materials, un variat repertori de formes.

La recuperació de les arts decoratives, emprades per a recobrir i decorar exteriors i interiors, el va fer un estil ideal per a satisfer les ganes d'ostentació que tenien molts indians. Clarament, sense les fortunes vingudes de les colònies, bona part del nostre Modernisme no hauria estat possible.

Tot un emblema

Un exemple paradigmàtic del Modernisme promogut amb capital indià és la Pedrera (1906-1912), una de les obres més universals de Gaudí. Tot i ser la Casa Milà -ja que l'encàrrec el feu en Pere Milà i Camps-, bona part dels diners per a bastir-la vingueren de la seva esposa, Roser Segimon (1870-1964), vídua de l'indià Josep Guardiola. N'heretà un bon feix de milions de pessetes, esdevenint una de les fortunes més grans de Barcelona.

Art català a Cantàbria

Dos destacats clients d'un Gaudí encara protomodernista foren indians: Máximo Díaz de Quijano (1841-1885) i Antoni López i López (1817-1883). Ambdós li encarregaren obres emplaçades a Comillas: el primer, la vil·la *El Capricho* (1883), i el segon alguns mobles per a la capella i el palau de Sobrellano (1882).

Un altre gran arquitecte català, Lluís Domènech i Montaner, també per encàrrec de López, projectà la porta de la cripta d'aquesta capella i embellí el Seminario Pontificio (1891), entre d'altres.

De punta a punta del país

El Modernisme sufragat amb capital indià és present arreu del país, en obres de més o menys envergadura. De Sitges, amb la casa de Bartomeu Carbonell i Mussons (1913) o la Vil·la Avelina (1901), entre d'altres, a Lloret de Mar, amb la capella del Santíssim Sagrament (1914-1916) de l'església de Sant Romà, passant òbviament per l'Eixample barceloní.

Indians de segona generació

Amb aquest nom anomenem els fills dels *americanos* retornats de Cuba i que, moltes vegades, continuaren la tasca inversora i filantròpica dels pares. Eusebi Güell i Bacigalupi (1846-1918), fill de Joan Güell, i la seva esposa, Isabel López Bru, nascuda a Santiago de Cuba, en són el millor exemple. **Sense el seu gust per l'art, i sense la seva fortuna, Gaudí no hauria pogut dur a terme algunes de les seves creacions més genials: el Palau Güell, el Park Güell, la cripta Güell...**

Herència catalana

Un testimoni evident de la presència catalana a l'Havana és l'arquitectura modernista que es veu als seus carrers.

Es tracta, però, d'un Modernisme superficial, que recorda a vegades la manera de fer de Gaudí o Domènech i Montaner, entre d'altres. La manera de ser local, caribenya, queda reflectida en uns colors més alegres i en una barreja d'elements neobarrocs o neoclàssics: arquitectura del tot mestissa. El canvi de gustos va fer que, posteriorment, aquest estil fos definit despectivament com «el estilo de barbería».

Inspiració directa en la natura

Més enllà de la mort

Molts *americanos* van voler deixar constància de la seva vida i persona més enllà de la mort, tot encarregant a artistes de renom mausoleus i panteons de formes ben opulents. Els elements figuratius i al·legòrics que els decoren són avui el record mut de qui hi és enterrat, de qui fou i què feu.

Pedres que parlen

Altres cementiris monumentals ben vinculats als indians són els de Montjuïc i del Poblenou, a Barcelona, el de Canet de Mar i, ben lluny d'aquí, el de Comillas, a Cantàbria. En el de Sant Sebastià, a Sitges, entre les escultures de Fuxà, Reynés, Marés o Llimona, cal destacar el panteó de l'indià Manel Vidal-Quadras (1856), realitzat per l'arquitecte Alejandro Mariotti amb marbre de Carrara, o el de Jaume Brassó Mainés, amb una escultura de Pere Jou. **Però en aquestes necròpolis tots tingueren cabuda: rics i pobres.** Més al sud, a Torredembarra no només hi veiem tombes d'alguns *americanos*, sinó fins i tot la làpida del servent d'un d'ells: «su fiel criado Francisco, natural de Àfrica».

En terres del nord

Dos dels cementiris indians més emblemàtics del nord del país són els de Blanes i Lloret de Mar. A l'avinguda principal del de Blanes es troben la majoria de mausoleus dels *americanos* locals, com ara els Massó, els Vieta o els Vilaret. Al de Lloret, promogut a finals del segle XIX per lloretencs enriquits d'alguna manera o altra gràcies al comerç marítim o a Amèrica, trobem dos panteons encarregats per dues esposes d'*americanos*: Clara Maria Aldrich i Mercè Garriga Bitlloch. L'esplendor d'aquesta població entre els segles XIX i XX queda materialitzada al mateix temps pels conjunts funeraris projectats per Puig i Cadafalch, Gallissà, Bonaventura Conill, Ismael Smith o Eusebi Arnau, entre d'altres.

Cementiris cubans

A l'Havana, a la necròpolis Cristóbal Colón, declarada monument nacional l'any 1987, la Societat de Beneficència de Naturals de Catalunya posseeix un panteó social on van ser enterrats els catalans que havien decidit quedar-se a l'illa i no disposaven dels diners per a adquirir-hi una propietat post mortem. D'altra banda, els qui, al contrari, triomfaren s'hi feren bastir magnífics panteons. N'és un exemple el del lloretenc Narcís Gelats i Durall (1846-1929), propietari de la Banca Gelats, amb sucursal a Wall Street, i director d'aquella societat de beneficència, d'estil neogòtic.

Fama ultraterrenal

La despulla mortal de Josep Xifré i Casas (1777-1856), un dels *americanos* més rics de la seva època, descansa a la cripta de la capella de l'hospital que havia fet construir al seu poble natal, Arenys de Mar. El panteó (1859), en marbre blanc, va ser encarregat pel seu fill al prestigiós escultor francès C. A. Gumery. **Es tracta d'un extraordinari exemple d'escultura neoclàssica en el qual l'indià, jacent entre les al·legories de la beneficència i la perseverança, adquireix la categoria de patrici.**

L'esplendor dels conjunts funeraris

Una part més de la cultura catalana

Patrimoni de tots

El fenomen indià, tant la vida dels seus protagonistes com la seva repercussió en tornar a casa, ha quedat fixada en l'imaginari popular català de ben diversa manera, molt més enllà del patrimoni arquitectònic heretat. Avui, la figura de *l'americano* i la història que l'envolta ha de ser vista com un **element definidor més d'una societat catalana plural i com el nexle d'unió amb altres cultures d'arreu del món.**

Una llengua enriquida

Són nombroses les paraules catalanes d'origen americà -*hamaca*, *tobogan*, *barbacoa*, *huracà*...- i les frases fetes derivades dels diversos episodis de l'aventura indiana: «tenir un tio a l'Havana i aquí morir-se de gana», «més es va perdre a Cuba», «perdre la maleta a l'Estret» o «tenir molta terra a l'Havana» en són un exemple, totes vinculades amb les possessions materials perdudes o imaginàries.

per que naix del cor. Pera fer la novela,
cal tenirlos ben oberts y clavarlos fins al
fons de l'anima dels homes y del ambient
que ls envolta.

Narcís Oller

Melodia d'ones i gavines

La presència indiana en el camp de la música és ben present en les havaneres, si bé els *americanos* no en foren ni els autors ni els introductors a Catalunya. L'origen d'aquest gènere musical cantat és, a diferència de les lentes melodies que tots coneixem, un ball de saló que en arribar a Cuba procedent d'Europa va incorporar músiques i ritmes antillans. Tot un fenomen de criollització musical que va arribar a la península amb les sarsueles i que va gaudir -i encara ho fa- d'una gran popularitat, fins i tot més que a l'Antilla Gran. Actualment, un clàssic de les nits d'estiu a la Costa Brava és la tradicional Cantada d'Havaneres de Calella de Palafrugell, cada primer dissabte de juliol, l'espai ideal on cantar *El meu avi*, del compositor José Luis Ortega Monasterio

Personatges de novel·la

La literatura catalana, tant la contemporània als fets que tractem com la posterior, també recull aquesta història, moltes vegades convertint els seus protagonistes en un arquetip.

De les comèdies de Josep M. Arnaú (1831-1913), on sovint *l'americano* i el seu entorn queda ridiculitzat, fins a *La febre d'or*, de Narcís Oller (1846-1930), en la qual el protagonista presenta moltes similituds amb l'indià vilanoví Francesc Gumà i Ferran, passant per les creacions literàries de Salvador Espriu (1913-1985) -amb avantpassats indians- i els paisatges de joventut de Jaime Gil de Biedma (1929-1990), la presència d'aquests personatges en les lletres catalanes és inacabable.

Retrat de Narcís Oller.
(Valls, 1846 - Barcelona, 1930)

Una cuina de fusió

Parlar d'havaneres és parlar de rom cremat i, per extensió, de l'herència gastronòmica heretada dels contactes comercials amb Amèrica. Però més enllà de les matèries primeres arribades d'ultramar -les patates, els tomàquets, els pebrots, les mongetes, el blat de moro, la vainilla, els gallus dindi i totes les fruites tropicals-, aliments tan propis de la cuina mediterrània, cal parlar fins i tot dels trucs de cuina, com les picades de xocolata per a lligar i enriquir les salses, i de les receptes com l'arròs blanc a la cubana o els *mantecados* cubans.

El nexle d'unió amb altres cultures d'arreu del món

L'altra meitat de la història

Un paper a reivindicar

Malgrat haver quedat amagades, les dones tenen un paper molt important en aquesta història. **Ja fos a casa o a les colònies, són omnipresents en l'aventura indiana, com a mares, filles, esposes o vídues, riques, pobres o esclaves.** El seu nom pot no haver transcendit, però moltes de les seves accions, fixades en els documents o man- tingudes en la memòria popular, formen una part innegable d'aquest llegat indià.

Dones emigrants

L'emigració femenina va ser escassa.

Un tant per cent molt baix dels qui marxaren foren dones i va reduir-se, gairebé sempre, a mullers o filles que partien cap al que avui anomenariem un reagrupament familiar, un cop el marit o pare havia arribat a destí i s'havia establert laboralment.

L'aventura de quedar-se a casa

Les dones de les classes més humils que es quedaven a casa, sense el marit, podien arribar a passar-les molt magres. **No els tocava més remei que assumir totes les tasques de la llar i, a vegades, inserir-se al món laboral per tal de tirar la família endavant.** N'hi ha que fins i tot s'endeutaren i hagueren de vendre el poc que tenien per a poder enviar diners al cap de casa, a qui no acabaven de rutllar els plans.

Hereves

L'altra cara de la moneda són les vídues dels *americanos* enriquits. Sovint, a través d'assessors i procuradors, els tocava d'administrar els diners heretats, que no eren pocs. **Moltes, en tornar a Catalunya, invertiren en negocis immobiliaris.** Manuela Xiqués, natural de Canet, i la ganxona Dominica Juera i Patxot en són un exemple. No només compraren finques a Ciutat Vella, sinó també a l'Eixample, la nova Barcelona fora muralles que en aquell moment començava a crear-se.

Una criolla filantropa

Com els seus marits, les dones dels indians també donaren part de les seves fortunes a obres de caràcter social i benèfic. La criolla xilena Dorotea de Chopitea (1816-1891), filla d'un comerciant basc enriquit a Santiago de Xile i casada amb un indià de Palafrugell, **sufragà nombroses causes filantròpiques:** asils per als més desfavorits, escoles religioses, tallers salesians, etc.

Per a tots els gustos

A banda de moltes dones d'indians que es dedicaren a gaudir de la vida, voltades de luxes i comoditats, com Judit Downing, la jove esposa de Josep Xifré, d'altres destacaren per les seves activitats culturals. Amèlia Vivé Picasó (1861-1928), esposa d'Higiní Negra -indià d'Hostalric-, per exemple, és recordada avui com a poetessa i periodista vinculada al cercle catalanista i feminista de Carmen Karr o Dolors Monserdà, mentre que Irene Rocas (1861-1947), de Llofriu, esposa de l'indià Joan Bassa, amb negocis a Puerto Rico i a Cuba, va col·laborar en l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, el Diccionari Català-Valencià-Balear i l'Institut d'Estudis Catalans.

Una part innegable d'aquest llegat indià

Filantropia Indiana

Benefici dels desfavorits

Una característica de la majoria d'indians catalans és la tendència a promoure actes de beneficència, una altra manera de fer avançar el país i, indubtablement, de ser recordat.

La injecció de diner privat a infraestructures que podem considerar públiques suplia en certa manera les mancances de les polítiques socials d'aleshores. Arreu de Catalunya trobem nombrosos equipaments, alguns encara amb l'ús primigeni, fundats gràcies a les aportacions altruistes, i milionàries, dels enriquits a ultramar.

Per als pobres i els més grans

Una bona part d'aquestes obres de caritat van anar adreçades a millorar les condicions de vida de la gent gran i sense recursos. **Els hospitals d'aquella època -regentats gairebé sempre per ordes religiosos- atenien persones pobres i feien la funció d'asil.** En són un exemple l'hospital de Sant Jaume de Blanes (1913), gràcies en part a Joan Burcet, enriquit a Panamà; l'Hospital de la Caritat de Torredembarra, gràcies al llegat de Pere Badia; l'hospital per a pobres de Tossa (1773), fundat per Tomàs Vidal Rey, enriquit a Guatemala i Puerto Rico; el Redós de Sant Josep i Sant Pere (1901), a Sant Pere de Ribes, o l'asil per a la gent gran de Sant Pere del Bosc, a Lloret de Mar, creació de Nicolau Font (1830-1908).

En pro dels més petits

La fundació, reforma i dotació d'escoles, adreçades als més petits, va ser un altre objectiu de la . Al segle XIX, la **filantropia indiana** infraestructura educativa de molts pobles era deficient: o no tenien escoles o no disposaven de recursos per a tirar-les endavant i pagar els mestres, gens considerats socialment.

Una inversió amb futur

L'industrial surer Josep Torres Jonama (1857-1946), enriquit als Estats Units amb el tap corona, va dur a terme en aquest camp una tasca important. Va construir amb diners de la seva pròpia butxaca les noves escoles de Palafrugell i va subvencionar, en part, la construcció de les de Pals, Regencós i Mont-ras.

Així mateix, el testament de l'americano Antoni Roig (1817-1885) va permetre que el seu poble, Torredembarra, disposés d'una escola pública, mixta i laica -amb biblioteca i gimnàs-, un cas gairebé extraordinari en el context català d'aleshores. Sorprenentment, el llegat tenia en compte també el sou dels mestres i el material escolar.

A banda i banda de l'Atlàntic

L'indià de Calonge Artur Mundet i la seva dona van dur a terme **nombroses aportacions monetàries a obres de caritat**, tant al país que els havia acollit -Mèxic-, com al propi -Catalunya-. Gràcies a la donació de 40 milions de pessetes, el 1957 es van poder inaugurar les avui conegudes com a Llars Mundet, a la Vall d'Hebron de Barcelona, destinades a malalts, necessitats, ancians i nens orfes.

Millorar les condicions de vida de petits i grans

Municipis indians de Catalunya

PROVÍNCIA DE BARCELONA

ALT PENEDEÈS

1. CASTELLET I LA GORNAL
2. OLÉRDOLA I MOJA
3. ORDAL
4. SANT SADURNÍ D'ANOIA
5. TORRELLES DE FOIX
6. VILAFRANCA DEL PENEDEÈS
7. VILOBÍ DEL PENEDEÈS

ANOIA

8. HOSTALET DE PIEROLA
9. PIERA

BAGES

10. BERGA
11. MONTSERRAT
12. SANT BENET DE BAGES
13. SALELLES

BAIX LLOBREGAT

14. CASTELLVÍ DE ROSANES
15. SANT BOI DE LLOBREGAT
16. SANT ESTEVE DE SES ROVIRE
17. SANT JOAN DESPÍ
18. SANT JUST DESVERN
19. SANTA COLOMA DE CERVELLÓ

BARCELONÈS

20. BARCELONA
21. DISTRICTE SANT ANDREU DE BARCELONA

GARRAF

22. CUBELLES
23. OLIVELLA
24. SITGES
25. SANT PERE DE RIBES
26. VILANOVA I LA GELTRÚ

MARESME

27. ALELLA
28. ARENYS DE MAR

29. ARENYS DE MUNT
30. CABRERA DE MAR
31. CALDES D'ESTRAC
32. CANET DE MAR
33. EL MASNOU
34. MATARÓ
35. PREMIÀ DE MAR
36. PREMIÀ DE DALT
37. SANT ANDREU DE LLAVANERES
38. SANT POL DE MAR

MOIANÈS

39. TEIA
40. TIANA
41. TORDERA
42. VILASSAR DE MAR

MOIANÈS

43. MOIÀ
44. CASTELLBISBAL
45. Cerdanyola

VALLÈS OCCIDENTAL

46. IGUALADA
47. CARDEDEU

VALLÈS ORIENTAL

48. SANTA EULÀLIA DE RONÇANA
49. TERRASSA

PROVÍNCIA DE TARRAGONA

BAIX CAMP

50. CAMBRILS
51. L'ALBIOL
52. L'ALEIXAR
53. MONTROIG DEL CAMP
54. LES BORGES DEL CAMP
55. REUS

56. RIUDOMS

BAIX EBRE

57. BÍTEM

58. XERTA

BAIX PENEDEÈS

59. CALAFELL

60. EL VENDRELL

61. L'ARBOÇ DEL PENEDEÈS

CONCA DE BARBERÀ

62. ROCAFORT DE QUERALT

63. SARRAL

TARRAGONÈS

64. ALTAFULLA

65. CONSTANTÍ

66. CREIXELL

67. SANT RAMON

68. TARRAGONA

69. VILA-SECA

70. TORREDEMBARRA

PROVÍNCIA DE GIRONA

ALT EMPORDÀ

71. CADAQUÈS

72. L'ESCALA

BAIX EMPORDÀ

73. BEGUR

74. CALONGE-SANT ANTONI

75. CORÇÀ

76. CRUÏLLES

77. LA BISBAL D'EMPORDÀ

78. PALAFRUGELL

79. PALAMÓS

80. PALS

81. PARLAVÀ

82. SANT FELIU DE GUÍXOLS

83. TORROELLA DE MONTGRÍ

GARROTXA

84. OLOT

GIRONÈS

85. CASSÀ DE LA SELVA

86. LLAGOSTERA

PLA DE L'ESTANY

87. BANYOLES

RIPOLLÈS

88. CAMPRODON

SELVA

89. BLANES

90. CALDES DE MALAVELLA

91. LLORET DE MAR

92. MAÇANET DE LA SELVA

93. SANTA COLOMA DE FARNERS

94. TOSSA DE MAR

PROVÍNCIA DE LLEIDA

SEGARRA

95. GUISSONA

96. LES OLUGUES

Direcció i coordinació de l'exposició

Anna Castellví

Documentació i textos

Joan Miquel Llodrà

Fotografies

Fons d'arxiu dels municipis que formen la Xarxa de Municipis Indians; Tate Serveis de comunicació; Dolors Mascort; Col·lecció Antoni Bofill; Fons Fina Rocas

Disseny i conceptualització

Baboooh! Disseny i publicitat (Ignasi Sarquella i Geli)

Producció i impressió

Logo Girona

Assessorament lingüístic

Bernat Oliver

Imatge, audiovisuals i streaming

Imago TV

Conferenciantes:

Tate Cabré, Martín Rodrigo Alharilla, Joan Miquel Llodrà i Anna Castellví

Selecció bibliografia consultada:

Jordi Maluquer: «La burgesia catalana i l'esclavitud colonial: modes de producció i pràctica política», *Recerques: Història, economia i cultura*, 1974.

Rosa Gil: «Els indians», *Quaderns de la Revista de Girona*, núm. 23, 1989.

Lluís Costa: *L'illa dels somnis. L'emigració de Begur a Cuba al segle XIX als mitjans*, Ajuntament de Begur, 1999.

Mercè Cabré i Josep Torres: «Anar a fer les Amèriques. L'emigració blancha a Cuba (1839-1862)», *Blanda*, núm. 3, 2000.

César Yáñez: «La emigración catalana a América. Una visión de largo plazo», 1989.

«Los negocios ultramarinos de una burguesía cosmopolita. Los catalanes en las primeras fases de la globalización, 1750-1914», 2006.

Joan Domènech i Moner, «Americanos frustrats», *Quaderns de la Selva*, 18, 2006.

Martín Rodrigo Antilla, *Cases d'indians*, Angle Editorial, 2004 i *Indians a Catalunya: capitals cubans en l'economia catalana*, Fundació Noguera, 2007.

Jordi Turró i Eva Casals, «De Palafrugell a Amèrica», *Quaderns de Palafrugell*, núm. 20, 2011.

Mireia Olivé i Tate Cabré, *Guia de rutes indians de Catalunya*, Cossetània Edicions, 2011.

Anna Castellví, «El relato indiano. El gran desconocido», *International journal of scientific management and tourism*, 2016.

Agraïments

A totes les persones que han col·laborat en aquesta exposició i especialment a:

Ajuntament d'Arenys de Mar (Turisme): Meritxell Mas; **Ajuntament de Blanes (Arxiu):** Aitor Roger;

Ajuntament de Begur (Turisme): Elena Ponsatí; **Ajuntament de Calonge i Sant Antoni (Turisme):** Meritxell Serra; **Consorti de Promoció Turística del Maresme:** Gemma Campillos; **Districte Sant Andreu (BCN):** Gerard Sentís, Joan Manel Homdedeu i Joaquim Pisa; **Ajuntament de Lloret de Mar (Patrimoni):** Anna Fuentes; **Ajuntament de Palafrugell (IPEP):** Sílvia Beleña; **Ajuntament de Sant Pere de Ribes (Promoció econòmica):** Beatriz Spaltro, Yolanda Dauden i Eva Galera; **Ajuntament de Sitges (Arxiu):** Xavier Miret; **Ajuntament de Torredembarra (Turisme):** Jordi Panadès, Cristina Calull i Aintzane Tavera; **Ajuntament de Tossa de Mar (Patrimoni):** Rosa Sureda.

Arxiu Històric Fidel Fita d'Arenys de Mar: Hug Palou; **Arxiu Municipal de Begur:** Núria Casellas;

Arxiu Municipal de Blanes: Antoni Reyes i Aitor Roger; **Arxiu municipal de Calonge i Sant Antoni :** Montserrat Pérez; **Arxiu municipal de Lloret de Mar:** Joaquim Daban i Xavier Orri; **Arxiu Municipal de Palafrugell:** Conxa Saurí; **Arxiu Municipal de Sant Pere de Ribes,** **Arxiu Municipal de Sitges:** Xavier Miret; **Arxiu Municipal de Torredembarra,** **Arxiu Municipal de Tossa de Mar:** David Moré.

Organització i producció

www.municipisindians.cat

@xarxaindians

xarxa_municipis_indians

Amb el suport de:

